

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΙΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ὀβολός 4

Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Β' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ

νομισματοκοπεία, κυκλοφορία, εικονογραφία, ιστορία
αρχαίοι, βυζαντινοί και νεότεροι χρόνοι

Επιμέλεια έκδοσης
Ποθυξένη Αδάμ – Βελένη

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2000

Οι ρωμαϊκές αποικίες στην ελληνική Μακεδονία

*Χ. Παπαγεωργιάδου-Μπάνη, Ε. Γιαννικαπάνη,
Α. Ιακωβίδου, Μ. Μήκα*

Το 1993 στην ανακοίνωσή τους στο Συνέδριο Κλασικής Αρχαιολογίας στην Ταραγόνα, οι Etienne, Aupert, Marc και Sène κατέληγαν στην διαπίστωση ότι χρειάζεται να υπάρξουν συντονισμένες μελέτες ώστε να διευκρινισθεί “le rôle moteur ou non qu’ont joué les colonies romaines dans la diffusion des modèles et dans le renouvellement de la parure urbaine”¹. Ωστόσο, αυτός ο κινητήριος ή μη ρόλος των ρωμαϊκών αποικιών πρέπει να διευκρινισθεί όχι μόνον στο επίπεδο των πολεοδομικών ή άλλων προγραμμάτων, αλλά και σε διάφορες άλλες εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής στη ρωμαιοκρατούμενη Ελλάδα.

Το 1996 ξεκίνησε στο ΚΕΡΑ, με χρηματοδότηση της ΕΟΚ, ένα πρόγραμμα που αφορούσε στην ίδρυση των αποικιών ως μέσον επιβολής της ρωμαϊκής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, με βάση τη νομισματική μαρτυρία, και στο οποίο συμμετείχε και ο δρ. Ι. Τουράτσογλου. Τα πρώτα αποτελέσματα αυτής της έρευνας απαντούν εν μέρει στο γενικότερο ερώτημα που έθεταν οι Γάλλοι ερευνητές.

Η Μακεδονία, η τελευταία ισχυρή πολιτικά ελληνική δύναμη, ήταν η πρώτη που υπέστη και αντιμετώπισε τη ρωμαϊκή επέκταση. Οι ιστορικές λεπτομέρειες αυτής της

αντιπαράθεσης είναι γνωστές και το προδιαγεγραμμένο τέλος της δεν άργησε να φανεί. Μετά την μάχη της Πύδνας το 168 π.Χ. έφτασε στη Ρώμη το μήνυμα “civitates omnes Macedoniae in dicionem populi Romani venisse”², που έμελε να επιβεβαιωθεί πολλές φορές ακόμα.

Λεκτικά η Ρώμη απέδιδε στους Μακεδόνες ελευθερία³. Στην πραγματικότητα ωστόσο τους στερούσε από οτιδήποτε μπορούσε να σημαίνει αυτή η ελευθερία. Ανάμεσα στα άλλα μέτρα τα οικονομικά ήταν από τα πλέον καταπιεστικά. Αφού άδειασαν οι βασιλικοί θησαυροί και μεταφέρθηκαν στη Ρώμη ως λάφυρα πολέμου, απαγορεύτηκε η εκμετάλλευση των χρυσοφόρων και αργυροφόρων μεταλλείων⁴, ενώ τέλος η Μακεδονία διαιρέθηκε σε τέσσερεις μερίδες, ανάμεσα στις οποίες δεν υπήρχε ούτε *conubium* ούτε *commercium*⁵.

Οι συνθήκες αυτές, όπως διαμορφώθηκαν τα πρώτα χρόνια θα πρέπει να ήταν συντριπτικές για την τοπική οικονομία, φαίνεται όμως ότι τα μέτρα αυτά δεν έθιξαν σε βάθος της δομές της περιοχής και η οικονομία ξαναβρήκε τους ρυθμούς της⁶.

Το 148 η Μακεδονία υπήχθη άμεσα στη Ρώμη ως επαρχία, όπου αξιωματούχοι και στρατεύματα, στηριζόμενοι στη σημαντικό-

τατη γεωγραφική της θέση, είχαν εγκαταστήσει τις βάσεις τους για τις εξορμήσεις κατά των βορειότερων φύλων.

Η πρώτη οργανωμένη παρέμβαση στην αστική δομή της Μακεδονίας πιθανόν να έγινε από τον Ιούλιο Καίσαρα, με την ίδρυση ορισμένων αποικιών από τον Hortensius. Η τακτική αυτή φαίνεται ότι συνεχίστηκε από τους διαδόχους του, κυρίως από τον Μ. Αντώνιο.

Αλλά και ο Αύγουστος, αναγκασμένος να βρει νέες γαίες για τους ιταλιώτες που εκδιώχθηκαν από τα κτήματά τους στην Ιταλία, για χάρη των βετεράνων του προχώρησε στην ίδια πολιτική, με την ίδρυση ή επανίδρυση αποικιών στη Μακεδονία⁷.

Η αποικία της Πέλλας πιθανόν να ιδρύθηκε από τον ίδιο τον Καίσαρα, το 45, ή από τον Βρούττο, ή ακόμα και από τον Μ. Αντώνιο, το 42⁸. Βέβαιο είναι ότι ο Αύγουστος, πιθανότατα το 30, προχώρησε στην επανίδρυσή της, εγκαθιστώντας εκεί ιταλιώτες. Φαίνεται όμως ότι η πόλη, αν και πρωτεύουσα της τρίτης μερίδας δεν ξαναβρήκε την παλαιά της αίγλη και αναφέρεται ως μια ταπεινή εγκατάσταση⁹. Αν και είναι πολύ πιθανό οι φιλολογικές μαρτυρίες να υπερβάλλουν ως προς την κατάσταση της πόλης, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η Πέλλα είναι η μοναδική από τις αποικίες της Μακεδονίας, στην οποία δε φαίνεται να αποδόθηκε το *jus Italicum*.

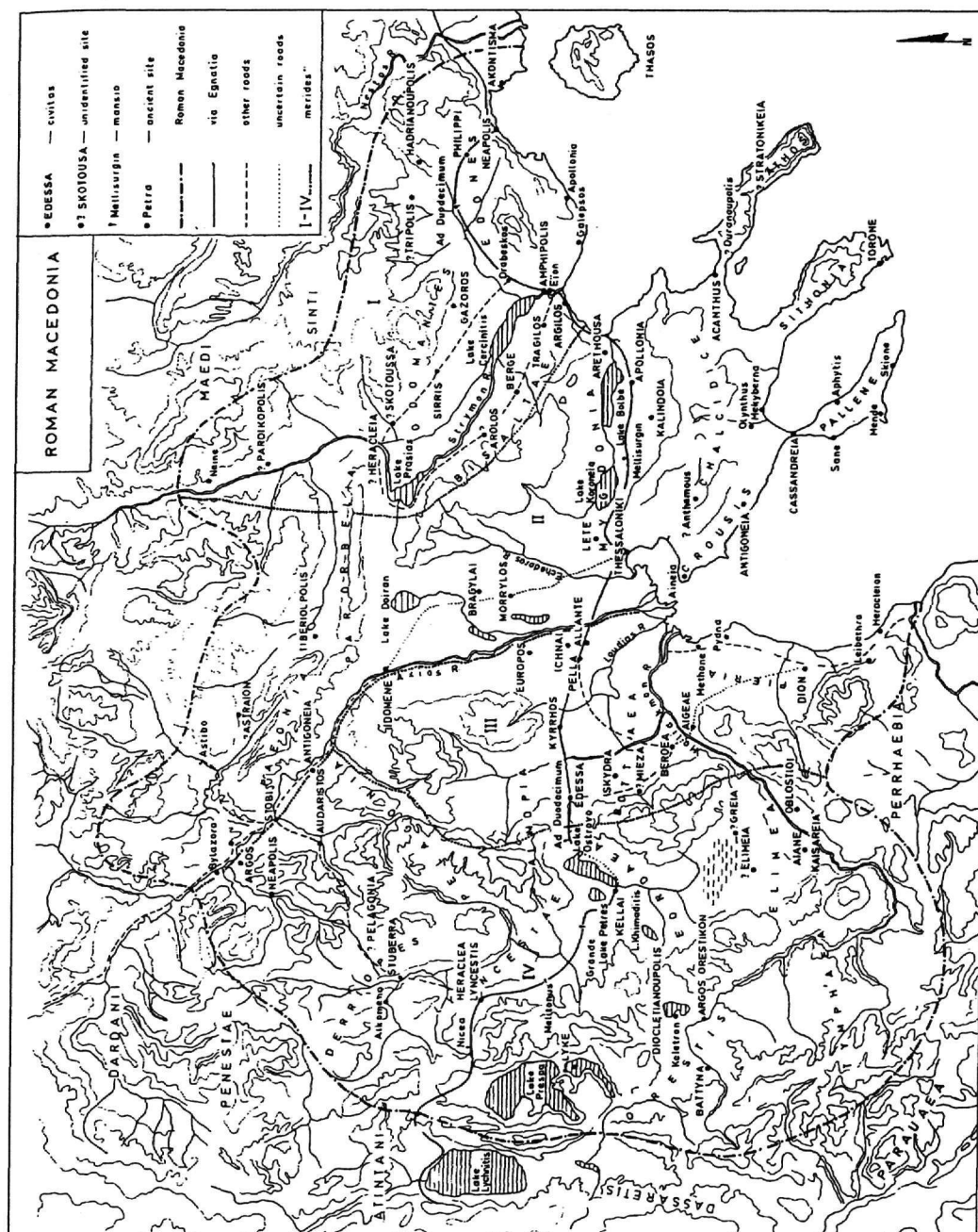
Στα τέλη του 42 π.Χ., λίγο μετά την ομώνυμη μάχη, ο Μ. Αντώνιος εγκατέστησε μερικούς από τους βετεράνους του στους Φιλίππους. Η πρώτη αυτή ίδρυση της αποικίας μνημονεύεται στα νομίσματα του Q. Paquius Rufus. Μία δεύτερη ομάδα αποίκων, αυτή τη φορά ιταλιωτών ακτημόνων,

εγκαταστάθηκε στους Φιλίππους, μετά το Άκτιο, από τον Αύγουστο, ο οποίος τους παραχώρησε και το *jus Italicum*.

Η πρώτη ίδρυση αποικίας στην Κασσάνδρεια ανάγεται στα 43 ή 42, από τον Q. Hortensius Hortalus, ανθύπατο του Βρούττου¹⁰, ενώ η δεύτερη, στο 30, από τον Αύγουστο, από τον οποίο της αποδόθηκε και το *jus Italicum*. Η Κασσάνδρεια, μαζί με τους Φιλίππους, για τους οποίους είναι βέβαιο ότι είχαν εγκατασταθεί ως άποικοι ρωμαίοι στρατιώτες απεικονίζε στα νομίσματά της εμβλήματα λεγεώνων, ένδειξη της εγκατάστασης βετεράνων και στα δικά της εδάφη.

Στο Δίον τέλος, πιθανότατα η αποικία να ιδρύθηκε λίγο μετά το Άκτιο, το 30 π.Χ.¹¹, από πολίτες, και όχι στρατιωτικούς. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχουν αρκετές ενδείξεις για μια πρωιμότερη ίδρυση, με βάση τα νομίσματα του Hortensius, το 44-42 π.Χ., για τον οποίο αναφέρεται ότι προέβη στην ίδρυση κάποιας στρατιωτικής αποικίας στη Μακεδονία¹².

Σύμφωνα με το χωρίο της συγγραφής *De censibus* του ρωμαίου νομομαθούς Παύλου¹³, το Δίον, η Κασσάνδρεια, οι Φίλιπποι, όπως και το Δυρράχιο και το *municipium των Στόβων*, απολάμβαναν του *Jus Italicum*, μιας προνομιακής δηλαδή μεταχείρισης ως προς την ιδιοκτησία της γης, τη φορολογία και το δικαίωμα της αυτοδιοίκησης, που τις εξομοίωνε ουσιαστικά με τα ρωμαϊκά εδάφη. Η απόδοση του *Jus Italicum* στις αποικίες της Μακεδονίας συνδέεται από τους περισσότερους μελετητές με τον χαρακτήρα και το καθεστώς των αποίκων που είχαν εγκατασταθεί σε αυτές. Είναι γνωστό ότι πρόκειται για ιταλιώτες, οι

Εικ. 1. Χάρτης της Μακεδονίας όπου σημειώνονται οι θέσεις των ρωμαϊκών αποικιών

οποίοι εκδιώχθηκαν από τις ιδιοκτησίες τους, στις οποίες εγκαταστάθηκαν βετεράνοι του Αυγούστου. Είναι λογικό λοιπόν να διατήρησαν και στην επαρχία το ίδιο καθεστώς, το οποίο είχαν και στο ιταλιωτικό έδαφος¹⁴.

Παράλληλα όμως αναπτύχθηκαν, από τους Ρωμαίους, και άλλες πόλεις με διαφορετικό καθεστώς, όπως οι *civitates liberae* της Θεσσαλονίκης κυρίως και της Αμφίπολης κατόπιν. Ενώ, κοντά σε αυτές η Έδεσσα αρχικά και η Βέροια αργότερα, γνώρισαν ιδιαίτερη ακμή.

Παρατηρούμε ότι οι ρωμαϊκές αποικίες εναλλάσσονται με τις άλλες πόλεις, εξίσου ή περισσότερο σημαντικές, και δεν αποτελούν κάποια ιδιαίτερη, καθαρά διακρινόμενη ενότητα. Το αρχικό, ελληνιστικό, αστικό πλέγμα δηλαδή παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτο.

Πρέπει να επισημάνουμε, πάντως, ότι όλες σχεδόν οι αποικίες βρίσκονται πάνω στις κυριότερες οδούς, οι οποίες διέσχιζαν την επαρχία: η Πέλλα και οι Φίλιπποι πάνω στην Εγνατία, τον βασικό άξονα που ένωνε τη Δύση με την Ανατολή και το Δίον πάνω στην οδό, που συνέδεε τη Μακεδονία με τη νότιο Ελλάδα δια μέσου των Τεμπών.

Η διοικητική οργάνωση των αποικιών ακολουθούσε τα πρότυπα της Ρώμης.

Οι πληροφορίες σχετικά με τη συνέλευση του λαού είναι πενιχρές, και απηχούν πιθανότατα την περιφρόνηση των Ρωμαίων προς τον συγκεκριμένο θεσμό. Ωστόσο, η βαθειά ριζωμένη παράδοση των ελληνικών πόλεων στον "δήμο" διακρίνεται σε τρεις ελληνικές επιγραφές των Φιλίππων, όπου αναφέρεται ο θεσμός αυτός, ο οποίος στην συγκεκριμένη περίοδο υποδηλώνει το σώ-

μα των αποίκων (*coloni*) και των εγκατεστημένων και εχόντων δικαίωμα οικήσεως ξένων, των *incolae*.

Αντίθετα, πλουσιότερες είναι οι πηγές, για την *ordo decurionum* και τους *decuriones* δηλαδή την αντιστοιχία ελληνική βουλή.

Από δύο αποικίες της Μακεδονίας, τους Φιλίππους και την Κασσάνδρεια, γνωρίζουμε τους *legati coloniae deducendae*, τους άρχοντες, εντολοδόχους της κεντρικής διοίκησης, οι οποίοι είχαν την ευθύνη της ίδρυσης της αποικίας.

Εκτός από αυτούς, οι υπόλοιποι άρχοντες, τους οποίους συναντάμε σε όλες τις αποικίες, είχαν καθαρά ρωμαϊκή καταγωγή.

Οι *duoviri jure dicundo* ήταν οι ανώτατοι και επώνυμοι άρχοντες, και αντιστοιχούσαν στους δύο υπάτους της δημοκρατικής Ρώμης. Είχαν και ποινική δικαιοδοσία, ενώ πιθανότατα διατελούσαν και *munerarii*, δηλαδή χορηγοί των αγώνων που τελούνταν στην αποικία.

Οι *duoviri quinquennales*, που εκλέγονταν κάθε πέντε χρόνια για την απογραφή των πολιτών και την αποτίμηση των περιουσιών, ήταν αρχικά, επί Αυγούστου τουλάχιστον, υπεύθυνοι και για τη νομισματοκοπία, ενώ αργότερα το δικαίωμα αυτό μεταβιβάστηκε στους *decuriones*¹⁵.

Οι *aediles*, οι οποίοι θεωρούνται κατώτεροι ιεραρχικά, αντιστοιχούν προς τους ομώνυμους άρχοντες της Ρώμης, αλλά και, με μικρές διαφορές, προς τους αγορανόμους των υποτελών (*stipendiariae*) και ελεύθερων πόλεων της Μακεδονίας.

Οι *quaestores* αντιστοιχούσαν προς τους ταμίες των ελληνικών πόλεων, είναι όμως γνωστοί μόνο από τους Φιλίππους και την Κασσάνδρεια. Αντίθετα, απουσιάζουν τόσο

από την Πέλλα και το Δίον, όσο και από τις αποικίες της Αχαΐας.

Από τους Φιλίππους προέρχεται η μοναδική πληροφορία για τον *quaestor pro praetore* απεσταλμένος της κεντρικής διοίκησης, βοηθός αρχικά του διοικητή της επαρχίας, επιφορτισμένος με τη διαχείριση των οικονομικών, ενώ από τον 2ο μ.Χ. αι., που εισήχθη ο θεσμός του *curator rei publicae* του ανετίθεντο συνήθως και οι αρμοδιότητες αυτού. Οι *curatores rei publicae* απεστέλλοντο από τη Ρώμη στις σημαντικότερες από τις επαρχιακές πόλεις προς έλεγχο της εσωτερικής διοίκησής τους και κυρίως των οικονομικών τους. Τα δύο αυτά αξιώματα, καθώς και εκείνα του *praefectus fabrum a consule delatus*, ενός είδους υπασπιστή του διοικητή του στρατού, υπεύθυνου και για τη διαχείριση του ταμείου του προϊσταμένου του, καθώς και του ειρηνάρχη, είναι ενδεικτικά της δυνατότητας αυτοκρατορικής παρέμβασης στην κοινοτική αυτοδιοίκηση των επαρχιών.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ο κρατικός έλεγχος που ασκούσαν δια μέσου αυτών των έκτακτων κρατικών υπαλλήλων αφορούσε κυρίως στην οικονομική διαχείριση και οργάνωση των πόλεων, ένδειξη προφανώς της κατεύθυνσης της ρωμαϊκής πολιτικής στις περιοχές αυτές.

Πραγματικά, ένας από τους σημαντικότερους λόγους ίδρυσης των ρωμαϊκών αποικιών, από την εποχή της Δημοκρατίας, ήταν από τη μια βέβαια η ελάφρυνση και ανακούφιση των ασθενέστερων κοινωνικά και οικονομικά τάξεων, καθώς και η απομάκρυνση των πολιτικών αντιπάλων, με απώτερο σκοπό τη συνεπαγόμενη διατήρηση ήρεμου κλίματος στη Ρώμη, αλλά και η κα-

τά το δυνατόν οικονομική εκμετάλλευση των κατακτημένων περιοχών.

Η επέκταση του *territorium* της Ρώμης με εγκαταστάσεις αγροτικού κυρίως χαρακτήρα, είχε σκοπό την ανάκτηση εύφορων γαιών και την αναθέρμανση της αγροτικής οικονομίας ώστε να διασφαλίζεται όχι μόνο η επιβίωση των αποίκων, αλλά και ο εφοδιασμός των αστικών πληθυσμών, ο αριθμός των οποίων είχε αυξηθεί σημαντικά σε όλες τις επαρχίες. Χαρακτηριστικό της αναγνώρισης αυτών των αναγκών από πολύ νωρίς είναι η δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών τόσο στην ιταλιωτική χερσόνησο, όσο και μακρύτερα, όπως στην Ήπειρο, όπου είναι γνωστές οι τεράστιες εκτάσεις και περιουσίες των πλούσιων Ρωμαίων και κυρίως του Αττικού, όπως και η σημαντική επιρροή που ασκούσε στη διαμόρφωση της πολιτικής έναντι του Βουθρωτού και της γύρω περιοχής.

Άλλωστε η επιλογή των θέσεων για την ίδρυση των αποικιών είναι ενδεικτική και του σκοπού της ίδρυσής τους. Στην Αχαΐα ιδιαίτερα, η επιλογή της Κορίνθου αρχικά και της Πάτρας αργότερα, παράλληλα με την προσάρτιση νέων γαιών σε αυτήν, πόλεων σε σημαντικά σημεία του θαλάσσιου δρόμου Δύσης - Ανατολής, όπου οι *negotiatores* είχαν ήδη ανοίξει τον δρόμο, αποτελεί σημαντική ένδειξη του ρόλου που έμελε να διαδραματίσουν οι αποικίες στη ρωμαϊκή πολιτική. Δεν πρέπει άλλωστε να ξεχνάμε ότι ο Ιούλιος Καίσαρ ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τον απρόσκοπτο ανεφοδιασμό των στρατευμάτων του, όπως φαίνεται και από την ίδρυση όχι μόνο της Κορίνθου, αλλά και της Δύμης, σε θέσεις που διασφάλιζαν τη διακίνηση των προμηθειών, ιδιαίτερα

των σιτηρών της Θεσσαλίας.

Αντίστοιχα η ίδρυση των αποικιών της Μακεδονίας σε καίρια σημεία της Εγνατίας, της κατεξοχήν εμπορικής οδού του ανατολικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, υποδηλώνει τη χάραξη της ίδιας πολιτικής.

Ωστόσο, οι αποικίες της Μακεδονίας, λόγω της ιδιαιτερότητας της θέσεώς τους, κοντά στα βορειότερα σύνορα της επαρχίας, διατήρησαν περισσότερο τον αρχικό στρατιωτικό τους χαρακτήρα. Εξασφάλιζαν τον έλεγχο σημαντικών στρατηγικών σημείων, ενώ παράλληλα η ύπαρξη μιας ισχυρής, αμύγους εθνολογικά, πληθυσμιακής ομάδας στα μετόπισθεν, αποτελούσε την καλύτερη ασφαλιστική δικλείδα σε περίπτωση επαναστατικών ενεργειών των κατακτημένων, ζήτημα θεμελιώδους σημασίας στην αυτοκρατορική περίοδο.

Είναι αλήθεια ότι η πραγματική εθνολογική σύσταση των αποικιών είναι δύσκολο να διευκρινιστεί, αν και γνωρίζουμε ότι μέγρος τουλάχιστον των γηγενών ενσωματώθηκε στις καινούριες αποικίες. Από τη μελέτη των επιγραφών φαίνεται ότι το λατινικό στοιχείο δεν υπερείχε αριθμητικά ποτέ του ελληνικού, ανεξάρτητα από το πολιτειακό καθεστώς στο οποίο ήταν ενταγμένοι. Βέβαιο είναι ότι σε ορισμένες από αυτές ο ρωμαϊκός αποικισμός φαίνεται να πραγματοποιήθηκε με μεγαλύτερη ένταση από ότι σε άλλες, όπως φαίνεται να συνέβη στους Φιλίππους. Εδώ σημαντική διαφορά σε σχέση με τις άλλες αποικίες, αποτελεί και η επιβολή της λατινικής, καθόσον οι λατινικές επιγραφές υπερτερούν σημαντικά των ελληνικών σε όλη τη διάρκεια ζωής της αποικίας. Στις υπόλοιπες όμως, οι λατινικές

επιγραφές είναι περισσότερες τον πρώτο μόνο αιώνα μετά την ίδρυσή τους, περίοδο ισχυροποίησης του λατινικού στοιχείου και ενίσχυσης του εκρωμαϊσμού, ενώ μειώνονται σταδιακά στους επόμενους αιώνες, με αποκορύφωμα τον 3ο μ.Χ.

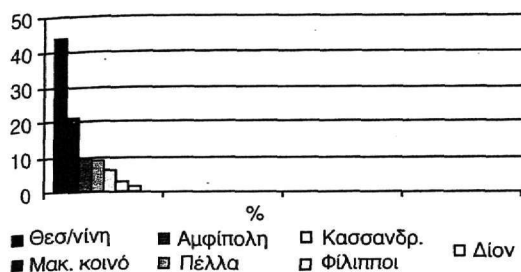
Φαίνεται λοιπόν ότι ο στρατιωτικός και οικονομικός χαρακτήρας των αποικιών, παρέμεινε άρρηκτα συνδεδεμένος, ενώ η ανάπτυξη τους ανάμεσα σε ελληνικούς πληθυσμούς διαμόρφωσε έναν ιδιαίτερο, ελληνοκεντρικό, θα μπορούσαμε να πούμε, χαρακτήρα.

Ανάμεσα στις άλλες εκδηλώσεις που χαρακτηρίζουν την οργάνωση των ρωμαϊκών αποικιών είναι και η νομισματοκοπία. Σε όλη τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων όχι μόνο οι αποικίες, αλλά και οι υπόλοιπες ελληνικές πόλεις στο σύνολό τους διατήρησαν αυτό το δικαίωμα.

Η εικόνα που παρουσιάζει η κυκλοφορία δε διαφέρει ουσιαστικά από αυτήν της ελληνιστικής περιόδου. Οι μεγάλες συναλλαγές διεξάγονταν με τα αργυρά, πραγματικής αξίας, νομίσματα, αυτή τη φορά της Ρώμης, ενώ η τοπική κυκλοφορία καλυπτόταν από τα χάλκινα των τοπικών νομισματοκοπειών.

Στη Μακεδονία η μεγαλύτερη κυκλοφορία είναι αυτή της Θεσσαλονίκης, της πρωτεύουσας της επαρχίας και σημαντικού οικονομικού και εμπορικού κέντρου, και έπεται αυτή του “ελεύθερου” Μακεδονικού Κοινού, σε ποσοστά 44 και 20.6% αντίστοιχα. Ακολουθεί μία ακόμα ελεύθερη πόλη, η Αμφίπολη, με πολύ χαμηλότερο ποσοστό εμφάνισης στους “θησαυρούς” 9.4%.

Τα αποικιακά νομισματοκοπεία εμφανίζουν μια εξαιρετικά περιορισμένη κυκλοφο-

Εικ. 2. Ποσοστιαία κατανομή της νομισματικής κυκλοφορίας

ρία, όχι μόνο τοπικά, αλλά και ποσοστιαία. Πρώτη η Πέλλα, παρά τη θρυλούμενη εγκατάλειψή της, σε ποσοστό 9.1%, το Δίον, 6.3%, η Κασσάνδρεια, 2.3% και οι Φίλιπποι σε ποσοστό 0.9%. Περιορισμένη είναι και η κυκλοφορία των νομισμάτων του μονικιπίου των Στόβων, με ποσοστό 1.2 %.

Χρονολογικά, με βάση την εποχή απόκρυψής τους, οι “θησαυροί” αυτοί εκτείνονται από τους χρόνους του Κλαυδίου (41 – 54 μ.Χ.) έως τους πρώτους χρόνους του 4ου αι. μ.Χ. (εποχή β’ τετραρχίας 306–307 μ.Χ.). Καλύπτουν, δηλαδή, την περίοδο των τριών πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων και προέρχονται από ταφικά σύνολα. Το μεγαλύτερο ποσοστό ευρημάτων όμως χρονολογείται από το 230-270 μ.Χ. περίοδο, που σηματοδεύεται από τις επιδρομές των γερμανικών φύλων. Πρόκειται, δηλαδή, για “θησαυρούς” αναγκαστικής απόκρυψης.

Παράλληλα η ανεύρεση “θησαυρών” που περιέχουν αποκλειστικά αργυρά ρωμαϊκά νομίσματα, ιδιαίτερα από τις περιοχές της κεντρικής και της δυτικής Μακεδονίας, υποδηλώνει ότι μεγάλο μέρος της τοπικής οικονομίας στηριζόταν στο ρωμαϊκό νόμισμα. Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε, όπως έχει ήδη διαπιστώσει ο δρ. Ι. Τουράτσογλου, ότι δεν υπάρχουν καθόλου “θη-

σαυροί” με χαλκά ρωμαϊκά νομίσματα.

Όσον αφορά λοιπόν στη νομισματική κυκλοφορία φαίνεται ότι αυτή ακολουθούσε τους κανόνες αυτού που θα ονομάζαμε σήμερα “ελεύθερη αγορά”, όπου επιβάλλεται η ισχυρότερη νομισματική αξία: στην προκειμένη περίπτωση αυτή της Ρώμης κατά βάση, και της Θεσσαλονίκης, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη ρωμαϊκών νησίδων στην ίδια περιοχή. Αντίθετα, στην Αχαΐα παρατηρούμε ότι το ρωμαϊκό νόμισμα είναι περισσότερο ενταγμένο στην οικονομία της περιοχής, δεδομένου ότι ανάμεσα στα τοπικά νομίσματα απαντώνται στους “θησαυρούς” και πολλές χάλκινες κοπές της Ρώμης.

Ωστόσο, παρά την περιορισμένη τους νομισματική εμβέλεια, οι αποικίες έχουν να επιδείξουν μια σημαντική δραστηριότητα σε όλη τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων.

Οι πρώτες κοπές της Πέλλας, επί Μ. Αντωνίου, ακολουθούν τα ελληνιστικά πρότυπα και φαίνεται ότι εντάσσονται σε ένα κοινό εικονογραφικό πρόγραμμα με τη Θεσσαλονίκη. Στην κύρια όψη απεικονίζεται γυναικεία μορφή, πιθανόν η Ελευθερία, και στην πίσω η Νίκη ή στεφάνι που περιβάλλει το εθνικό με ελληνικούς χαρακτήρες. Στη Θεσσαλονίκη εμφανίζεται μια διαφορετική μεν, αλλά παραπλήσια γυναικεία μορφή, ενώ στους οπισθότυπους αλλάζει μόνο το εθνικό, ενώ ο ίδιος οπισθότυπος συνεχίζεται επί Αυγούστου και στην Έδεσσα. Στα νομίσματα της δεύτερης περιόδου, μετά το Άκτιο, τα θέματα αναφέρονται στη νίκη του Οκταβιανού και στο ίδιο το γεγονός της επανίδρυσης, ενώ επικρατούν πλέον οι λατινικές επιγραφές. Η Πέλλα διέκοψε για μια μεγάλη περίοδο τη νομισματική

ΠΕΛΛΑ

Εικ. 3, 4. Νομίσματα της αποικίας της Πέλλας

της δραστηριότητα, την οποία επανέλαβε μόνο από τον Αδριανό και μετά με λίγα θέματα, τοπικής σημασίας.

Αντίθετα στους **Φιλίππους** η νομισματοκοπία ακολούθησε την ακριβώς αντίθετη πορεία, καθώςσον παρουσιάζουν σημαντική δραστηριότητα από την ίδρυσή τους το 42 π.Χ. από τον Μάρκο Αντώνιο, αλλά την διακόπτουν αμέσως μετά τον Αδριανό.

Οι ιδρυτικές τους κοπές απεικονίζουν χαρακτηριστικά αποικιακά θέματα, όπως την χάραξη των ορίων της αποικίας, την αναγραφή των κλήρων, το άροτρο. Μετά από αυτές, και από την εποχή του Αυγούστου, αρχίζει να επαναλαμβάνεται σταθερά ένα και μοναδικό θέμα, το αγαλαμτικό σύμπλεγμα του Αυγούστου με στρατιωτική περιβολή, τον οποίο στεφανώνει ο *Divus*

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Εικ. 5. Νομίσματα της αποικίας των Φιλίππων

Εικ. 6. Νομίσματα της αποικίας των Φιλίππων

Julius. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο ίδιος τύπος εμφανίζεται επί Αυγούστου και στην Αμφίπολη. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για κάποιο μνημείο που αναγέρθηκε στον τόπο της μάχης από τον Αύγουστο και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για περισσότερα νομισματοκοπεία.

Χάρη στις ιδρυτικές κοπές της **Κασσάνδρειας**, οι οποίες δε θυμίζουν σε τίποτα αποικιακά νομίσματα, γνωρίζουμε το όνομα του Hortensius. Στην κύρια όψη απεικονίζεται ο Άμμων Ζευς και στην πίσω δύο στάχνα. Ο Άμμων Ζευς αποτελεί τον μοναδικό τύπο της πόλης, που επαναλαμβάνεται στερεότυπα, με δύο μοναδικές εξαιρέσεις, επί Κομμόδου και Καρακάλλα, οπότε αντικαθίσταται με τον Ποσειδώνα και τον Διό-

νυσο αντίστοιχα.

Στα πρώτα χρόνια η νομισματική δραστηριότητα της Κασσάνδρειας είναι μάλλον ισχνή, ενώ εμφανίζεται πιο έντονη από τον Τραϊανό και μετά. Αρκετά παραδόξως είναι η μοναδική πόλη που δεν εμφανίζει νομίσματα επί Αδριανού, ενώ ένα ακόμα παράδοξο αποτελεί το γεγονός ότι είναι η μοναδική αποικία που κόβει νομίσματα επί Βεσπασιανού, οπότε όλες οι αποικίες παρουσιάζουν κενό στη νομισματική τους παραγωγή, λόγω της στέρησης του δικαιώματος της νομισματοκοπίας από τον αυτοκράτορα σε όσες πόλεις είχαν τιμήσει ή είχαν τύχει ευνοϊκής μεταχείρισης από τον Νέρωνα.

Το άροτρο είναι ο μόνος αποικιακός τύπος που απεικονίζεται στις ιδρυτικές κοπές του Δίου επί Αυγούστου. Παράλληλα κυκλοφόρησε και μια ακόμα σειρά, φαινόμενο αρκετά σπάνιο, με την παράσταση της Αθηνάς με φιάλη και δόρυ, που εμφανίζεται ανελλιπώς μέχρι τον Τραϊανό, με μοναδική εξαίρεση επί Τιβερίου, όταν αντικαθίσταται από την ένθρονη Λιβία σε πρότυπα νομισμάτων της Ρώμης του 15/16 μ.Χ.

Επί Αδριανού εμφανίζεται ένας ακόμα τύπος, του Δία, ενώ από τον Μάρκο Αυρή-

Εικ. 7. Νομίσματα της αποικίας της Κασσάνδρειας

Εικ. 8. Νομίσματα της αποικίας του Δίου

λιο έως τον Ελαγάβαλο εισάγονται μερικοί ακόμα, πάντα σχετικοί με τους τοπικούς θεούς, την Αθηνά, τον Δία και τον Ασκληπιό.

Οι ρωμαϊκές αποικίες της Μακεδονίας μοιράζονται συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά που διαφαίνονται και στη νομισματική εικονογραφία.

Ιδρύθηκαν ανάμεσα στο 45 και στο 42. Ορισμένες, όπως η Κασσάνδρεια και πιθανόν και το Δίον εντασσόμενες σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα αποικιστικής πολιτικής του Ιουλίου Καίσαρα, που πραγματοποιήθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση από τον *Hortensius* (Δίον, Κασσάνδρεια), ενώ οι υπόλοιπες, η Πέλλα και οι Φίλιπποι, ως μέρος της πολιτικής του Μάρκου Αντώνιου στον ελλαδικό χώρο.

Οι ιδρυτικές κοπές τους, με μοναδική εξαίρεση τους Φιλίππους, είναι εξαιρετικά περιορισμένες και καθόλου εντυπωσιακές, όπως θα άρμοζε σε νομίσματα που κυκλο-

φόρησαν με αυτήν την σπουδαία ευκαιρία.

Πιθανότατα λοιπόν, η πρώτη ίδρυση και ο αντίκτυπος που είχε να ήταν περιορισμένης κλίμακας και να αφορούσαν κυρίως στην αποκατάσταση βετεράνων του ρωμαϊκού στρατού, που είτε είχαν αποφασίσει, είτε έπρεπε για λόγους στρατηγικής, να παραμείνουν στην περιοχή.

Ωστόσο, η αναφορά στις λεγεώνες, οι βετεράνοι των οποίων αποτέλεσαν τους πρώτους πυρήνες των αποίκων δεν εντοπίζεται παρά μόνο σε δύο μικρές ψευδοαυτόνομες κοπές των Φιλίππων και της Κασσάνδρειας, όπου απεικονίζονται εμβλήματα λεγεώνων, σε αντίθεση με τις εντυπωσιακές και επαναλαμβανόμενες σειρές των Πατρών, όπου τα *signa* αποτελούν τον βασικό τύπο.

Βέβαιο πάντως είναι ότι όλες αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την άσκηση της αποικιακής πολιτικής του Αυγούστου, ο

οποίος προέβη στην επανίδρυσή τους, αυτή τη φορά με την εγκατάσταση ιταλιωτών πολιτών.

Ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο είναι η διαμόρφωση της προπαγάνδας του Οκταβιανού όσον αφορά στη νέα ονομασία, με συνεχείς αναφορές στον Ιούλιο Καίσαρα. Αυτές που είχαν ιδρυθεί επί Ιουλίου Καίσαρα, η Κασσάνδρεια και το Δίον (;), διατήρησαν στα νομίσματα την τιμητική αναφορά στον ιδρυτή τους, ιδρυτή της δυναστείας, τιμημένο πρόγονο του αυτοκράτορα, με την αναγραφή COL IVL AVG CAS-SANDREN(SIS) ή DIEN(SIS), ενώ αντίθετα, στους μεν Φιλίππους, αποικία του Μ. Αντωνίου, προτείνεται με έμφαση η δυναστική συνέχεια του Αυγούστου, με αναφορά στον Ιούλιο, μια και η μάχη στους Φιλίππους εκδικήθηκε τη δολοφονία του, με την επιγραφή COL AVG IVL PHILIPP (ENSIS), στη δε άλλη αποικία του Μ. Αντωνίου, την Πέλλα, κατά ένα πολύ περίεργο τρόπο εξαφανίζονται όλοι οι άλλοι τίτλοι, και απομένει μόνο το εθνικό COLONIA PELLA ή PELLENSIS.

Αντίθετα με τις αποικίες, οι ελεύθερες πόλεις της Μακεδονίας έχουν να επιδείξουν μια πολύ πιο σταθερή δραστηριότητα, με μεγαλύτερη εικονογραφική ποικιλία, και ακόμα περισσότερα καθαρά ρωμαϊκά θέματα.

Ίσως τελικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι ελεύθερες πόλεις της Μακεδονίας εμφανίζουν περισσότερα κοινά με τις αποικίες της Αχαΐας στην επιλογή και στην ποικιλία των νομισματικών τύπων, από ότι οι αποικίες της.

Σύμφωνα με τις ενδείξεις που μας παρέχει η νομισματική εικονογραφία φαίνεται

ότι οι ρωμαϊκές αποικίες στη Μακεδονία έχαιραν ιδιαίτερου ενδιαφέροντος από την πλευρά της κεντρικής εξουσίας, στα πρώτα χρόνια από την ίδρυσή τους, οπότε το ίδιο το γεγονός του αποικισμού, παράλληλα με την καθιέρωση και σταθεροποίηση του Οκταβιανού στον θρόνο αποτελούσαν τα βασικά σημεία αναφοράς. Με την πάροδο των ετών το ενδιαφέρον αυτό ατόνησε με αποτέλεσμα να αρχίσουν να υπερτερούν οι τοπικοί τύποι, σε περιορισμένη πάντα ποικιλία, που χαρακτηρίζεται συνήθως από την εμμονή στον ίδιο, σταθερά επαναλαμβανόμενο, τύπο.

Ο μάλλον χαλαρός ρωμαϊκός χαρακτήρας των αποικιακών νομισματοκοπειών επιτείνεται εάν συνδεθεί με την εικόνα της νομισματικής κυκλοφορίας που αναφέραμε παραπάνω, όπου και πάλι οι αποικίες διατηρούν ένα δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με τις ελεύθερες πόλεις.

Εικόνα που γίνεται πολύ πιο σαφής εάν συγκριθεί με την αντίστοιχη κατάσταση που επικρατούσε στην επαρχία της Αχαΐας. Εδώ, τόσο η νομισματική παραγωγή όσο και η εικονογραφία των αποικιακών εργαστηρίων είναι εξαιρετικά σημαντικές και πλούσιες, ενώ οι πληροφορίες που μας παρέχει η κυκλοφορία των αποικιακών νομισμάτων δε μας επιτρέπουν τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων¹⁶.

Αιτία για τις διαφορές αυτές αποτελεί πιθανόν ο χαρακτήρας που απέκτησαν τελικά οι αποικίες στις δύο αυτές επαρχίες. Στη Μακεδονία παρέμειναν μικρής εμβέλειας τοπικά κέντρα, αγροτικού κυρίως χαρακτήρα, ενώ το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε στην ελεύθερη Θεσσαλονίκη.

Αντίθετα, στην Αχαΐα παρατηρείται η

αντίστροφη πορεία. Οι ελεύθερες πόλεις συρρικνώνονται, ενώ οι αποικίες ενισχύονται, με αποκορύφωση την περίπτωση της Πάτρας. Η γεωγραφική τους θέση και η παράλληλη προσάρτηση εδαφών γειτονικών περιοχών, με αποτέλεσμα την απόκτηση ενός τεράστιου *territorium*, σε συνδυασμό με την όλη αναδιοργάνωση της περιοχής από τον Αύγουστο μετά από το Άκτιο, έφερε τις αποικίες σε πλεονεκτική θέση έναντι των άλλων πόλεων, εκτός ίσως από τη Νικόπολη.

Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι οι αποικίες της Αχαΐας ήταν εκείνες που πραγματοποιήσαν σε όλο της το εύρος τα οράματα της αποικιακής πολιτικής, ιδιαίτερα του Αυγούστου, σύμφωνα με την οποία αυτές θα αποτελούσαν τη ραχοκοκκαλιά των κατακτημένων περιοχών. Αντίθετα, στη Μακεδονία για λόγους που δε γνωρίζουμε, οι αποικίες φαίνεται να επιδεικνύουν μια εσωστρέφεια, περιορισμένες περισσότερο στον ρόλο της απορρόφησης ρωμαίων πολιτών και στην παροχή γαιών για αγροτική εκμετάλλευση. Η μόνη από τις αποικίες της Μακεδονίας που μπορεί να προσομοιαστεί με αυτές της Αχαΐας είναι ίσως οι Φίλιπποι. Πιθανότατα όμως αυτή η εικόνα να οφείλεται στην έλλειψη επαρκών πληροφοριών και να ανατραπεί με νεότερες ανασκαφές και μελέτες.

Σημειώσεις

1. R. Etienne, P. Aupert, J-Y. Marc, M. Sève, "Créations et transformations urbaines: le cas d'Argos, Philippes et Thasos", *Actes XIV Congrès International d'Arqueologia Clàssica* (Tarragona 1993) La ciutat en el mon romà, Tarragona 1994, 189-196.
2. Λίβιος, XLV 1,9; 16, 7 και 41, 6.
3. Λίβιος, XLV, 29, 4.
4. Που επαναλειτούργησαν το 158.
5. Λίβιος, XLV, 29, 10. *Pronuntiavit deinde neque conubium neque commercium agrorum aedificiorumque inter se placere cuinquam extra fines regionis suae esse.*
6. Για τη νομισματοκοπία της περιόδου, P. A. MacKay, *Studies in the History of Republican Macedonia, 168-148 B.C.*, Berkeley 1964.
7. Δυστυχώς, οι πληροφορίες που έχουμε για τις αποικίες αυτές είναι ελάχιστες, ενώ οι μοναδικές πιο ολοκληρωμένες δημοσιεύσεις αφορούν στους Φίλιππους, του P. Collart (P. Collart, *Philippes, ville de Macedoine depuis ses origines jusqu'à l'époque romaine*, Paris 1937), και τελευταία στη νομισματοκοπία του Δίου από την Σ. Κρεμύδη (Σ. Κρεμύδη-Σισυλιάνου, *Η Νομισματοκοπία της ρωμαϊκής αποικίας του Δίου*, Αθήνα 1996). Θεμελιώδες παραμένει το σημαντικό έργο της Φ. Παπάζογλου, για ολόκληρη τη Μακεδονία (F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* Suppl. XVI, 1988).
8. Η υπόθεση για τον Μ. Αντώνιο φαίνεται να κερδίζει έδαφος και στο έργο των A. Burnett, M. Amandry, P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage*, Vol. I (44 BC-AD 69), London, Paris 1992, 296.
9. Για την ιστορία και τα νεότερα ανασκαφικά δεδομένα, βλ. Π. Χρυσοστόμου, "Η τοπογραφία της βόρειας Βοτταίας", *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, 226-231.
10. Για την απόδοση των νομισμάτων του Hortensius στην Κασσάνδρεια ή το Δίον, βλ. A. Burnett, M. Amandry, P. Ripollès, *ό.π.* 289, 291.
11. Δεν πρέπει βέβαια να ξεχνάμε ότι πολύ πιθανόν και το Δίον να βρισκόταν ήδη μέσα στο αποικιακό πρόγραμμα του Ιουλίου Καίσαρα, σύμφωνα με τις απόψεις ορισμένων ερευνητών, όπως ο Grant, ο οποίος θεωρεί πιθανή μία ίδρυση από τον Βρούττο, το 43. Βλ. Papazoglou, *ό.π.* 109, με τη σχετική βιβλιογραφία.
12. Για το όλο θέμα, *ό.π.* 14-15, Σ. Κρεμύδη-Σισυλιάνου, *ό.π.* η οποία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι "η ίδρυση της αποικίας του Δίου από τον Hortensius το 44-42 π.Χ., χωρίς να μπορεί

- να αποκλειστεί, δε φαίνεται πολύ πιθανή.”
13. *Digesta* L 15,8,8: *in provincia Macedonia Dyr-racheni, Cassadrenses, Philippenses, Dienses, Stobenses, juris Italici sunt.*
 14. Για το όλο πρόβλημα της απόδοσης του *ius Italicum*, βλ. G. I. Luzzatto, “Appunti sul *ius Italicum*”, *Révue Internationale des droits de l'antiquité*, Mélanges Fernand de Visscher, IV, Bruxelles 1950, 79-110 και κυρίως σ. 98.
 15. Η πληροφορία αυτή συνάγεται από τα νομίσματα του Δίου, όπου σε δύο χαλκές σειρές της εποχής του Αυγούστου αναγράφονται οι *duoviri quinquennales*, οι οποίοι αργότερα αντικαθίστανται από την επιγραφή *D(ecreto) D(ecurionum)*. Βλ. Σ. Κρεμύδη-Σισιλιάνου, *ό.π.* 16.
 16. Η κυκλοφορία της Αχαΐας δεν παρουσιάζει την πραγματική εικόνα της οικονομίας, αφού τα νομισματικά σύνολα που προέρχονται από την επαρχία αυτή, επειδή καταχώθηκαν εξαιτίας της επιδρομής των Ερούλων, έχουν τον χαρακτήρα του τυχαίου ευρήματος και δε σκιαγραφούν τη νομισματική κυκλοφορία των αυτοκρατορικών χρόνων.

